

Ágoston Berecz: The Politics of Early Language Teaching. Hungarian in the Primary Schools of the late Dual Monarchy.

(Pasts, Inc. Studies and Working Papers. Vol. 1.) Pasts, Inc. – Central European University, Budapest, 2013. 283 oldal.

A Közép-európai Egyetem keretein belül 2002-ben létrehozott Pasts Inc. Center for Historical Studies célja egy nemzetközi, interdiszciplináris kutatói hálózat létrehozása. Az intézmény mindenekelőtt összehasonlító, a hagyományos kánonokat empirikus vizsgálatnak alávető kutatásokat szorgalmaz Közép-, Kelet- és Délkelet-Európa történelmével kapcsolatban.

A sorozatszerkesztők (Constantin Iordachi és Trencsényi Balázs) által fent megfogalmazott céloknak és igényeknek tökéletesen eleget tesz Berecz Ágoston 2013-ban megjelent munkája. A szerző a magyar nyelv népiszkolai elsajátítását célzó oktatáspolitikai állomásait, módszereit és a nemzetiségi területeken bekövetkező bukásának okait elemzi. Az asszimilációs törekvéseknek a népiszkolákat érintő intézkedéseiről már születtek politikatörténeti munkák, Berecz Ágostonéhoz hasonló elemzést ugyanakkor még nem termelt ki a magyar történettudomány. A kötet különlegessége abban rejlik, hogy Berecz nemcsak a magyar nyelv – nemzetiségi többségű területen való – tanításának társadalomtörténeti vonatkozásait vizsgálja behatóan, hanem magukat a nyelvoktatási módszereket is; az esettanulmányok által pedig a hétköznapi tapasztalatokba is betekintést nyerhetünk.

A Berecz Ágoston által alkalmazott szempontnak a nemzetközi irodalomban már komoly hagyományai van-

nak. Jean-François Chanet munkája a Harmadik Köztársaság elemi iskolai asszimilációs gyakorlatáról egyszerre alkalmaz kvantitatív társadalomtörténeti szempontokat és oktatás-módszertani elemzést, az interjúkon keresztül pedig az egyének szintje is figyelmet kap.¹ A Berecz által is gyakran idézett Joachim von Puttkamer pedig a magyarországi szlovákok, románok és szászok mindennapi oktatási tapasztalatait vetette össze a dualizmus korában.²

A szerző logikusan választotta ki az időbeli kereteket: vizsgálódásai az 1870-es évekkel kezdődnek, amikor is kötelezővé vált a magyar nyelv oktatása, és az első világháborúval érnek véget. Területileg egy viszonylag jól lehatárolható egységet – Erdély és a Partium azon régióit – vizsgálta, ahol a népesség többsége nem magyarul, hanem németül vagy románul beszélt. Bár kifogásolható, hogy Berecz e szűkítést nem foglalta bele a könyv címébe, ami így többet ígérve kissé félrevezető, de összességében mindenképpen üdvözlendő a választása. Ez ugyanis lehetővé tette számára, hogy a magyar nyelv tanítása szempontjából összehasonlít-

¹ Chanet, Jean-François 1996: *L'École républicaine et les petites patries*. Paris.

² Puttkamer, Joachim von 2003: *Schulalltag und nationale Integration in Ungarn: Slowaken, Rumänen und Siebenbürger Sachsen in der Auseinandersetzung mit der ungarischen Staatsidee, 1867–1914*. München.

son a társadalmi struktúrát és az írni-olvasni tudás szintjét tekintve két nagyon különböző csoportot. A munka széles forráskorpuszra épül: a szerző oktatási statisztikák, tankönyvek, tantervi utasítások, tanári konferenciák anyagai mellett emlékiratokat, a pedagógiai sajtóban közölt publikációkat, valamint úti beszámolókat is tanulmányozott.

A monográfia tizenkét korántsem egyenlő hosszúságú fejezetre van osztva. Az első fejezet a metodológiai és elméleti kérdések tárgyalását ígéri. Itt a szerző az általa tanulmányozott források hitelességét vizsgálja. Berecz egy, az eszmetörténészek számára komolyan megfontolandó tényre hívja fel a figyelmet, nevezetesen arra, hogy a „nacionalizmus”, a nemzeti eszme valószínűleg egyáltalán nem olyan módon hatott a parasztságra, mint az értelmiségre, hiszen nem egy baktériumról van szó, amely ugyanúgy fejlődik ki mindenki szervezetében. Minthogy pedig a parasztság nemzeti érzéseiről csak az értelmiségen vagy hivatalnoki rétegen keresztül tudunk valamit, gyanakvónak kell lennünk a forrásokkal szemben. Éppen ezért Berecz nem értékeli feltétlenül államellenes nacionalizmusnak a román parasztsók közömbösségét a magyar nyelv iránt, hanem ésszerűbb okokat keres az elutasításra, mint például azt a tényt, hogy – ellentétben a magyar politikai elit érveivel – a magyar nyelv tudása semmilyen előny nem járt a román falusi közegben. A továbbiakban a szerző a népszámlálás nyelvtudásra vonatkozó adatainak használhatóságát vizsgálja. A népszámlálások célja a valós adatok megszerzése volt, a probléma velük elsősorban tehát nem abban rejlik, hogy a számlálók

manipulálták az eredményeket, hanem sokkal inkább az olyan fogalmak kidolgozatlanságában, mint például az anyanyelv. A nehezen besorolható egyéneket pedig következetlenül kategorizálták.

A következő fejezetben a szerző e szigorú kritikával olvasott forrásokkal vázolja fel a kutatás kontextusát. A nyelvi viszonyok bemutatására Einar Haugen „nyelvi ökológia” (ecology of language) modelljét használja. Megítélése szerint a „nyelvhatár” fogalma a tanulmányozott területre nem alkalmazható, inkább érintkezési pontokról beszélhetünk. Az adatok azt mutatják, hogy a lakosság döntő többsége egy nyelvű volt, leginkább igaz ez a túlnyomórészt falvakban élő román társadalomra, s legkevésbé a nyelvtanulást kiemelten megbecsülő szászokra. Presztízsnyelvnek általában a német számított, de olyan területeken, ahol gyenge volt a román középosztály, a magyar töltötte be ezt a funkciót. Berecz a politikai kontextusra rátérve a magyart kötelező tárgynak előíró 1879-es törvényt tekinti fordulópontnak. Ettől fogva ugyanis az 1868. évi nemzeti törvény toleráns nyelvi rendelkezéseit teljesen felülírta az a meggyőződés, miszerint mindenkinek állampolgári kötelessége magyarul tudni. A magyar nyelv bevezetését propagáló szerzők ennek hasznosságáról igyekeztek meggyőzni a nemzetiségeket, míg a másik oldalról azzal érveltek, hogy egyedül az anyanyelven valósulhat meg emberi nevelés. Az adminisztrációhoz képest – amelyben egyébként a magyar paraszt ugyanúgy el tudott veszni, mint a román – a verbális kommunikáció kevésbé volt átpolitizált. A román nacionalista értelmiség ugyanakkor úgy

értelmezte a kialakult helyzetet, hogy a románokat román voltuk, s nem nyelvük miatt érik hátrányok.

A könyv következő egysége a különböző iskolatípusok korabeli helyzetét és működését mutatja be. Az egyházi iskolák döntő többséget képeztek a területen. A román egyházi iskolák átlagosan parasztház nagyságúak voltak, egyetlen tanteremmel, a tanár pedig a családjával az épületben lakott. A tanítói karrier itt egyáltalán nem volt vonzó pálya. Ehhez képest a szászoknál már a kiegyezés évében minden falura jutott egy rendes iskola. A szászok a korabeli nyugat-európai mércével mérve is kiemelkedő mutatókat produkáltak az írni-olvasni tudás terén, az idegen nyelvek tudását pedig kifejezetten nagyra becsülték. A területen lévő kétnyelvű egyházi iskolákban, melyeket az asszimiláció szolgálatába állítottak, a nemzetiségi nyelv kiegyezés után degradálódott.

A kötet szerkezetében kissé zavaró, hogy a szerző az egyházi és az állami iskolák helyzetét tárgyaló, 3. és 7. fejezet közé ékeli az írni-olvasni tudás arányait, az iskolalátogatást, valamint a magyar nyelv tanulására vonatkozó rendeleteket elemző passzusokat. Az írni-olvasni tudás arányainak vizsgálata azért is kiemelt fontosságú, mivel a magyar politikai elit meg volt győződve arról, hogy oktatáspolitikájával kulturális missziót hajt végre, ami általános érv volt a magyar szupremácia mellett. A vizsgált terület egyes részei a legrosszabb mutatókkal rendelkeztek az Osztrák–Magyar Monarchiában az írás-olvasás vonatkozásában. A románságnak külön nehezítő tényezőt jelentett a cirill betűkről a latinra való átállás. Bár az Eötvös-féle népiskolai

törvény hatéves kötelező iskolalátogatást írt elő, a terület elemi iskolái gyakorlatilag négyéves képzést nyújtottak, és a parasztok egyébként is hajlamosak voltak gyermekeiket kivenni az iskolából. A szerző rámutat arra, hogy ez nem csupán a munkaerőigénnyel magyarázható, hanem azzal is, hogy a szülők nem feltétlenül látták a kapcsolatot az iskolában nyújtott tudásanyag és a helyi érvényesülés között. A szászoknál ellenben szinte teljes körű volt az iskolalátogatás.

A következő fejezet a magyar nyelv bevezetésének hatásait vizsgálja az egyházi iskolák tanmenetére nézve. A magyar nyelv tanítása az anyanyelv rovására történt, utóbbi óraszámát mintegy a felére csökkent a román iskolákban. A magyar nyelv oktatásának tartósnak bizonyuló problémája a magyarul megfelelően tudó tanítók hiánya volt. A helyzet javítása érdekében az állam nyári iskolákat állított fel, melyeket később integráltak a tanárképzőkbe, a feltételeket nem teljesítő tanárok számára pedig retorziókat helyeztek kilátásba. A szerző rávilágít, miként produkálta az utóbbiaktól való félelem a korszak leghamisabb statisztikai adatait.

Ahogy Berecz rámutat, a perifériákon elhelyezkedő állami iskolák elsődleges feladata a nemzetépítés szolgálata volt. (Tegyük hozzá, nem csak a perifériákon.) A magyar politikai elit az egyházi iskolákban folyó magyartanítás hiányosságait látva az állami iskolák számának növelésére törekedett. A millennium tiszteletére megvalósuló iskolaépítések főként a nem magyar nyelvű területeket érintette, emellett – az iskolafelügyelői rendszerrel visszaélve – az állam több nemzetiségi egyházi iskolát is kisajátított.

A kötet legérdekesebb részénél a magyar kormány által előírt – a magyar nyelvre vonatkozó – tanítási módszert és annak realitásait elemző kilencedik fejezet. Az 1879. évi nyelvtörvény idején Európa-szerte a passzív képességeket erősítő, nyelvtani szabályok és elméleti kérdések mentén való nyelvtanítás dominált. A magyar kormány részéről így merészségnek számított, hogy a kiegyezés évében megjelent, a kontinensen még korántsem bevett „direkt” vagy Berlitz-módszer mellett kötelezte el magát. Ennek lényege a szóbeli készségek fejlesztésében állt, nyelvtani szabályokat csak indirekt módon tanítottak a gyerekeknek, az oktatás a tanulandó nyelven folyt. Noha a szerző a korszak tankönyveit európai mércével nézve is nagyon pozitívan ítéli meg, egy sor olyan tényezőre is rámutat, amelyek miatt a módszer nem lehetett sikeresen alkalmazni. Így például elméletileg előírták, hogy a tanulóknak játékként kell megélniük a nyelvtanulást, ugyanakkor az oktatóknak semmilyen további instrukció nem állt rendelkezésükre abban a vonatkozásban, hogy ezt mégis miként érhetnék el. A korabeli tanítói habitussal nem lehetett értelmezni azt a kitéletet sem, hogy a tanulók hibáit explicit módon nem lehet kijavítani. Mindemellett egy-egy tanítónak egyszerre nyolcvan diákkal is foglalkoznia kellett. Bár a „direkt” módszer a tanulandó nyelven való oktatást preferálta, nem zárta ki teljesen az anyanyelvet a tanteremből. Az iskolák gyakorlatában azonban a kormány elvárta, hogy a tanulóknak megtiltsák az anyanyelven való beszédet – mindazonáltal e nyelvtanítási stratégiának évszázados hagyományai voltak.

Berecz ezt követően rövidebb esettanulmányokon keresztül meggyőzően mutatja ki, hogy az iskolák kevésbé voltak okozói a magyar nyelv helyenkénti térhódításának, a jelenséget inkább olyan tényezőknek lehet betudni, mint a magyar nyelv erős jelenléte a szomszédos területeken vagy az adott csoport felekezeti hovatartozása. A szerző végkövetkeztetése szerint az iskola nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket, jöllehet a korszak magabiztos pedagógusai és az „ügyet” támogató értelmiség kiemelt jelentőséget tulajdonított neki. Megállapítja, hogy ha nem is számolunk az elemzett nehézségekkel, az elemi iskola nem lehetett alkalmas a neki szánt célok beteljesítésére az egy nyelvű, mobilitásban nem gondolkodó román falusi környezetben.

E konklúziókat követően a kötetet egy európai párhuzamokra kitekintő rövid fejezet zárja. Bár a könyv struktúrájára nézve kifogásolható e fejezet elhelyezése, érdekes szempontokat vet fel benne a szerző. Rámutat arra, hogy a magyar elit ugyan nemzetközi tendenciákra hivatkozva alakította ki asszimilációs oktatáspolitikáját, az ideológiai szlogeneken túl nem volt rálátása a francia – vagy a németországi helyzetre. Ezzel a rövid fejezettel Berecz Ágoston a komparatív kutatások lehetőségeire hívja fel a figyelmet.

A kifejezetten szép angolsággal megírt munkát az iskolalátogatásra, az írni-olvasni tudásra és a magyar nyelvtudásra vonatkozó táblázatok egészítik ki. Összességében elmondható, hogy jelentős munka született, ami módszerében és kivitelezésében példaértékű a régió tanulmányozásához.

Tarafás Imre